

IŠ LIETUVIŲ KALBOS GIMINYSTĖS PAVADINIMŲ ISTORIJS

0. Šiame straipsnyje nagrinėjami kai kurių kertinių senosios lietuvių vedybų giminystės sistemos sąvokų – „vyro brolio žmonos“, „žmonos sesers“, „žmonos sesers vyro“ – pagrindiniai (senieji) pavadinimai. Daugiausia dėmesio skiriama žodžių *jentė*, *svainė*, *svainis* kilmės, istorijos ir semantinės raidos klausimams, pakeliui užkliudant ir kai kurių kitų vedybų giminystės pavadinimų (GP) istorijos dalykus. Dėmesys į minėtuosius žodžius sutelktas neatsitiktinai: būtent šie lietuvių kalbos vedybų GP sistemos raidos fragmentai leidžia įžiūrėti kai kuriuos svarbius tos sistemos kitimo bruožus, išryškinti keletą būdingų tiek archainių, tiek inovacinių šios sistemos raidos ypatybių.

1. *jentė*

1.1. Senojoje indoeuropiečių GP sistemoje, atspindinčioje didžiosios patriarchalinės šeimos santykius, šalia sąvokų „vyro tėvas“, „vyro motina“, „vyro brolis“, „vyro sesuo“ lingvistiškai išskiriama ir „vyro brolio žmona“; jos pavadinimą – ide. **jenətēr*¹ – leidžia rekonstruoti daugelio kalbų (tarp jų ir lietuvių) faktai, plg. s. lie. *jentė* (gen. sg. *jenters* ir *jentės*) „vyro brolio žmona“, la. *ietere*, *iētal'a*, kuršių *jentere* „t.p.“, s.i. *yātar-* „vyro brolio žmona“, gr. ἐνάτηρ, -τρι, -ερα „vyro brolio žmona“ (vēlyv. M. Azijos įrašuose), gr. (Hom.) εἰνατερες, lo. *janitrīces* „brolių žmonos“, pašto (afgan.) *yōr* (iš *yāv-*), sl. **jętry* „жена брата мужа“, s.r. *ятры*, -зве „жена брата, невестка“, r. trm. *ятровь* „жена брата мужа“, s. le. *јатrew* „жена брата“, serbų *jētrva* „жена деверя“, s. če. *јатруше* „vyro brolio žmona“ ir kt. – plg. Friedrich P. 1966: 10, Szemerényi 92, Трубачёв 137, Pokorny IEW 506, Гамкрелидзе—Иванов 760). Та aplinkybė, kad drauge su atitekėjusia marčia vienoje didelėje šeimoje gyvenusios tos pačios kartos giminaitės – vyro sesuo ir vyro brolio žmona – turėjo po atskirą pavadinimą, rodo, kad indoeuropiečiai skyrė klanų narę (čia gimusią ir augusią vyro seserį) nuo iš kitur atitekėjusios

¹ Szemerényi 92 ši prolytė rašoma **yenətēr*; Гамкрелидзе—Иванов 760 – *(*ǵ*)en-Ht^[h]er-.

(t. y. „egzogaminės“) moters – vyro brolio žmonos (plg. Szemerényi 92). Šią archaišką senosios GP sistemos ypatybę ilgą laiką turėjo išlaikę ir lietuviai: iš 17–18 a. rankraštinųjų žodynų (Lex, C, Q, B) matyti, kad vyro sesuo (moša) visur skiriama nuo vyro brolio žmonos – jentės (ar *gentės*, *žentės* – žr. toliau), plg. *Mañsbruder Diewerys* / *Mañsbruder weib Jente* / ... *Mañs Schwester Mofza* Q 338; daugiareikšmis vok. *Schwägerin* verčiamas keturiais atskirais lietuviškais GP-ais, vienas kurių – *Gente*, *ês. F.* – žymi „vyro brolio žmoną“ („*Mannes Brudern Weib*“) – C II 508. (Čia $g=j$, plg. Būga RR II 239).

Lie. *jentė* „vyro brolio žmona“, „viena iš brolių žmonių“ („*altera ex duorum fratrum uxoribus*“ – KIG 72) yra buvusi priebalsinio linksniavimo. Tas matyti ne tik iš D. Kleino gramatikos gen. sg. *jenters* (šalia *gentės*) – KIG 72, bet ir iš latvių (la. *ietere* < **jentere*), graikų ir sanskrito atitinkamų lyčių (žr. anksčiau); slavų ir lotynų kalbose išlikę kiek tolimesni ide. **jenater* vediniai² (plg. Kazlauskas 281). Kleino gramatikos *jentę* rytų aukštaičių šnektose atitinka *intė*³, Sirvydai reiškusį „brolio žmoną“ (plg. *Brátowa. Fratria, uxor fratris. Inte* SD³ 22), o Miežiniui – „vyro brolio žmoną“ (LKŽ IV 123). Iš Marcinkonių *intė* užrašyta „žmonos sesers“, o iš ikitarybinio laikotarpio raštų – „marčios“ reikšmėmis (LKŽ IV 123).

Lytis *gentė*, „vyro brolio žmonos“ reikšme pažįstama iš C II 508, o iš čia galėjusi patekti į vėlesnius raštus (R, MŽ, [K] „vyro brolio pati“ ir „sesers vyro sesuo“, SC 17 „dieverio žmona“, SchG 193 „vyro brolio žmona (su pastaba „nebevertojamas ir visiškai pasenęs“)), greičiausiai yra *jenters* (*gentės*), kaip pasenusio ir pamiršto žodžio, iškraipymas – Kazlauskas 281–282, Fraenkel LEW 193). Kuršaičio ([]) ir Neselmano žodynų *genterė* (gen. sg. *genters*, *gentės*, nom. pl. *genteres*, *gentės*) „vyro brolio žmona“ turbūt pasidarytas pagal *gentė* (= *jentė*) linksnius, turinčius priebalsinio kamieno fleksiją ir su lie. *gentis* greičiausiai neturi nieko bendra (plg. Fraenkel LEW 193). Tiesa, kai kurių tyrinėtojų manymu, lytis *gentė* „vyro brolio žmona“ galėjusi atsirasti iš *jentė* ne tiek dėl senovinės rankraščių rašybos ypatumų ar perrašinėjimo netikslumo, kiek dėl kontaminacijos su *gentis*⁴ „giminaitis“ (plg. Трыбачѣв 138). Tikresnis kontaminacijos atvejis atrodo lytis *žentė* „vyro brolio žmona“ (plg. *žente* Lex 60^a, *žente, ês* C II 15, *Zente* B 897): iš *jentė* pagal *žentas* (Трыбачѣв 138). Apie lyčių *gentė* ir *žentė* kontaminacinę prigimtį (su *gentis*, *žentas*) užsimenama ir Pokorny IEW I 506. Šiaip ar taip, jau vien dėl

² sl. **jēti* veikiausiai perdirbtas į **jetry* pagal **svekry* (Трыбачѣв 138); lo. *ianitricēs* < **ianiter* (perdirbta pagal *genitricēs* analogiją – Szemerényi 92).

³ Plg.: „širvydiškė *Inte* yra tas pats žodis, kaip ir vakariečių aukštaičių *jentė*, tiktai rytietiškai ištartas“. – Būga RR II 239.

⁴ M. Daukšos postilėje greta nom. pl. *gentys* vartojama ir forma *gentes*, kur *-es* gali būti priebalsinio (o ne *ē-*) kamieno galūnė (Zinkevičius LKIG I 249–250). Šiomis formomis Daukša vertė le. *powinowaly* ir *przyjacieli* (plg. Karaciejus dis. rankr. 30–31).

reikšmės („vyro brolio žmona“) reikia manyti, kad *gentē* ir *žentē* nėra kokie savarankiškai giminystės pavadinimai: jie tegalėjo atsirasti iš *jentēs*, pastarajam virtus archaizmu⁵. Pažymėtina, kad „Clavis Germanico-Lithuana“ autorius „vyro brolio žmonos“ reikšme vartoja čia *žentę* (C II 15), čia *gentę* (C II 508); Brodovskis taip pat vienur ta pačia reikšme pateikia *Zēnte* (B 897), kitur – *zente* (B 898). Panašu, kad iš gyvosios kalbos šie autoriai kalbamojo GP-o veikiausiai jau nepažinojo. Jei taip, tai perrašinėdami ankstesnius šaltinius, jie galėjo ir suklysti ar „sutapatinti“ negirdėtą lytį su girdėtais *gentis*, *žentas*. Todėl negalima atmesti ir minties, kad *gentē* ir *žentē* gali būti tiesiog raštininkų kūrybos rezultatas.

Mūsiškio vyro brolio žmonos pavadinimo prolytė – ide. **jenatēr* iki šiol nėra susilaukusi jokio įmanomesnio – net hipotetinio – kilmės aiškinimo⁶. Pasak Szemerényi'io, vienintelis į akis krintantis dalykas – šio žodžio struktūros panašumas į ide. **dhugatēr* „duktė“. Tai leidžia ieškoti analogijų šių žodžių daryboje. Išskėles hipotezę apie galimą vokatyvinę ide. **dhugatēr* prigimtį (žr. 1. c. 19–22), Szemerényi spėja, kad ir žodyje ide. **yenatēr* galįs slypėti senovinis vokatyvas **ye-na-*, vėliau išplėstas formanto *-ter* (1.c. 92).

1.2. D. Kleino pateiktasis *jentēs* reikšmės nusakymas („altera ex duorum fratrum uxoribus“) sykiu su kitų kalbų faktais (plg. lo. *janitrices* „brolių žmonos“, r. trm. *Атрови* „жѣны братьев между собою“ – Трубачев 137) rodo, kad tai yra abipusis (a. *selfreciprocal*, plg. Friedrich P. 1966 : 10) giminystės pavadinimas: tuo pačiu žodžiu vienas kitą vadina abu dvišalio giminystės santykio siejami giminaičiai (šiuo atveju – brolių žmonos). Šį giminystės santykį lingvistiškai galima išreikšti konversine opozicija⁷:

jentē „vyro brolio žmona“: *jentē* „vyro brolio žmona“ (t. y. jei aš kam nors *jentē* (vyro brolio žmona), tai tas kitas asmuo man – irgi *jentē*) (vyro brolio žmona). Tokie pat abipusiai terminai yra ir šalutinės eilės vienos kartos kraujo giminaičių tarpusavio giminystės pavadinimai, plg. tų pačių tėvų vienos lyties vaikų tarpusavio giminystės pavadinimų koreliacijas *brólis* : *brólis*, *sesuõ* : *sesuõ*. Šiaipjau lietuvių kalbos GP-ų sistemoje (tiek kraujo, tiek senojoje – iš indoeuropiečių prokalbės paveldėtoje – vedybų) konversinės opozicijos nuo seno reiškiamos supletyviškai⁸, plg.: *tėvas* : *sūnus*; *tėvas* : *duktė*; *sūnus* : *motina*; *duktė* : *motina*; *dėdė* : *sū-*

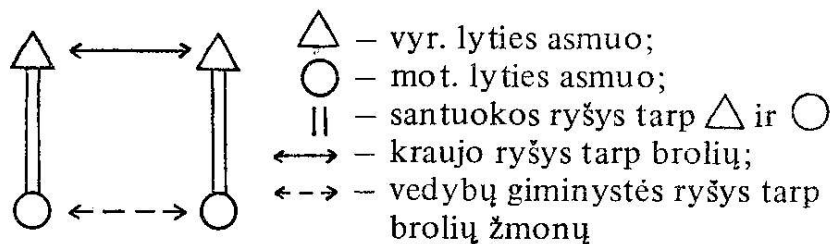
⁵ Rašydamas apie Sirvydo *intę* (= vak. aukšt. *jentē*), J. Palionis spėja, kad jau Sirvydo laikais šis žodis veikiausiai buvo archaizmas ar siauras dialektizmas, plg. Palionis LLK 214.

⁶ 19 a. Askoli (Ascoli) pasiūlytasis aiškinimas, pagal kurį **jenater* < *anyatara* „viena iš dviejų“ netinka nei fonetiniu, nei semantiniu požiūriu (šeimoje galėjo būti daug brolių, taigi ir jenčių (brolių žmonių) nebūtinai buvo dvi. Plačiau žr. Трубачев 138.

⁷ Apie konversines giminystės pavadinimų opozicijas dar žr. R. Žukaitė-Buivydienė. Giminystės pavadinimai leksikografijos praktikos aspektu // LKK XXVI 189–193.

⁸ Supletyvizmas būdingas ir kai kurių kitų ide. kalbų GP sistemoms. Plg.: Моисеев 1963. 126. Szymczak 13.

nėnas; anūkas: senelis...; *šešuras : marti; marti : anyta; moša : marti; žentas : uošvis...* Taigi minėtajai semantine ypatybe *jentė*, sakytum, atsiskiria nuo kitų praindoeuropietišku vedybų GP-ų ir šliejasi prie kraujo GP-ų *brolis, sesuo*. Taip yra dėl to, kad struktūriniu požiūriu jenčių (brolių žmonių) tarpusavio santykis yra lyg veidrodinis brolių tarpusavio santykio atspindys. Plg. schemą:

Kaip matyti iš schemos, per brolių vedybas randasi visiškai „simetriška“ giminystė; struktūrinis brolių žmonių padėties lygiavertiškumas tarytum atspindi vienodą šių giminaičių padėtį didžiojoje šeimoje: abi jos – atėjūnės, atitekėjusios iš kitur; tai sieja jas ir drauge skiria nuo „čionykščių“ moterų – vyro seserų (mošų). Savita giminystės santykių struktūra ir socialinis turinys atitinkamai išreikšti lingvistiškai: 1) vyro brolio žmonai parinktas atskiras pavadinimas, siekiant atskirti ją nuo „čionykštės“ vyro sesers; 2) tas pavadinimas – abipusis, o tai savo ruožtu: a) yra pavadinimo semantinėje struktūroje implicitiškai glūdinčio brolystės santykio dalinė lingvistinė eksplikacija; b) termino abipusiškumas tarytum atspindi šių giminaičių vaidmenų didžiojoje šeimoje ir viena kitos atžvilgiu panašumą. Matome gana aiškia koreliaciją tarp socialinės-biologinės giminystės santykių struktūros ir lingvistinės giminystės pavadinimų struktūros.

Jentės reikšmės „brolio žmona“ ir „marti“ yra neabejotinai antrinės. Jų atsiradimą iš reikšmės „vyro brolio žmona“ visai nesunku paaiškinti. Brolių žmonoms tarpusavyje nuolat vadinantis *jentemis*, tą pavadinimą galėjo perimti ir jų vyrai (iš pradžių – tam pačiam asmeniui žymėti). Bet vyro požiūriu moteris, kuri jo žmonai yra „vyro brolio žmona“, jam pačiam bus jau „brolio žmona“. Kita vertus, moteris, ištekėjusios už brolių, vienu aspektu gali būti namiškių apibūdinamos kaip „brolių žmonos“ ir vadinamos *jentėmis* (panašiai kaip kad broliai kitų vadinami broliais); kitu aspektu jos – tiesiog atitekėjusios į šeimą moteris, t. y. *marčios*. Žodžiai *jentės* ir *marčios* kartais galėjo būti vartojami sinonimiškai, pramaišiu (juk kalbama apie tuos pačius asmenis). Turint galvoje, kad *marti* reiškė ir „brolio žmoną“, visai nesunku suprasti, kaip *jentė* galėjo įgyti „marčios“ reikšmę. Tokią semantinę raidą diktuoja patys giminystės santykiai – štai kodėl ir kitose kalbose randame analogiškų atvejų, plg. s.r. *ятры, -зве* „невестка, жена брата“, blr. *ятрówka* „жена братня, невестка“, s. le. *játrew* „жена брата“, ukr. *ятрівка* „свояченица, невестка, жена деверя“ (pavyzdžiai iš Трубачёв 137).

1.3. Kiek atsijusi, tolimesnė yra rytiečių *intēs* reikšmė „žmonos sesuo“. Pavadinimas galėjo būti perkeltas pagal kartos požymį ir giminystės laipsnį (kalbančiojo asmens požiūriu, žmonos sesuo ir brolio žmona yra maždaug lygiavertės tos pačios kartos giminaitės).

2. *svainė, svainis*

2.1. Indoeuropiečių prokalbėje bendro termino sąvokai „žmonos sesuo“, atrodo, dar nebuvo. Žmonos sesers pavadinimai indoeuropiečių kalbose įvairuoja; manoma, kad jie yra vėlesni, įsivesti atskirose kalbose ar kalbų grupėse. P. Frydrichas, aptardamas slavų GP sistemos evoliuciją, šalia svarbiausių semantinių pokyčių, įvykusių, atsiskyrus slavų GP sistemai nuo pirmykštės IE GP sistemos, nurodo sąvokos „žmonos sesuo“ išskyrimą. Rytų baltai šiai sąvokai taip pat įsivedė specialų pavadinimą – tai lie. *sváinē*, la. *sváine* (dėl šio žr. ME III 1141). Lie. *sváinē* buvo vartojama ir kitomis reikšmėmis: „brolio žmonos“ (BB V Moz 25, 7), „vyro brolio žmonos“ (K II 173); Lex 77^a šis žodis nurodomas kaip vok. *Schwägerin* atitikmuo. Vis dėlto pagrindinė *svainės* reikšmė buvo būtent „žmonos sesuo“ – tą rodo ne tik latvių kalbos duomenys (ME III 1141 *sváine* – tik „žmonos sesuo“), bet ir mūsų rašytiniai šaltiniai. 17–18 a. Rytų Prūsų rankraštiniuose žodynuose šis žodis paliudytas kaip pagrindinis žmonos sesers pavadinimas; visur jis eina kitų žmonos artimųsiais vyro akimis žyminčių žodžių – *uošvio*, *uošvės*, *laigono* – draugėje, plg.: *Weibes Bruder Laigonas* / *Weibes Mutter ūβwe* / *Weibes Vater ūβwis* / *Weibes Schwester Swaine*... Lex 104; *Braut schwester Swaine* Lex 19a; *Weib's Bruder Laigonas*, ó. *Weibs Mutter Ūβwe*, és F. *Weibs Vater. Ūβwis*, wjo M., *weibs Schwester Swaine*, és. F. ... C II 938; *Weibes bruder Laigonas Weibes Mutter Ūfzwe* / *Weibes Schwester Swaine* / [...] *Weibes Vater Ūfzwis* Q 612; *Brautschwester Swaine* B 287. Kad 17–18 a. riboje *svainė* dar turėjo gana apibrėžtą reikšmę (buvo suvokiamas pirmiausia kaip žmonos sesers pavadinimas, o ne kaip platesnės reikšmės vedybų giminystės terminas) matyti ir iš to, kaip „Clavis Germanico Lithuana“ autorius verčia vok. *Schwägerin*: šiam daugiareikšmiui vokiečių GP-ui jis pateikia keturis lietuviškus atitikmenis – *svainę* „žmonos seserį“, *mošą* „vyro seserį“, *gentę* „vyro brolio žmoną“ ir *marčią* „sūnaus žmoną, brolio žmoną“ (plg. C II 508).

Vėlesniuose žodynuose *sváinē* pateikiama „žmonos sesers“ (R II 171, 322; MŽ I 266, II 432, N, K), „brolio žmonos“ (R II 319, MŽ II 428, K II) bei „vyro brolio žmonos“ (K II 173) reikšmėmis. Vartotas šis žodis ir tautosakoje (JD, KalD, BsO, BsP, NS ir kt.). A. Salio liudijimu, prieš karą *sváinē* (ir *sváinis*) plačiau pažinotas Užnemunėje ir Lietuvos rytuose (Salys² 31). Buvusioje Prūsų Lietuvoje jau Kuršaičio laikais šis žodis buvo bešeinąs iš vartosenos, išstumtas skolinio *švėgerkė* (plg. K II 173). Ilgainiui *svainės* reikšmių ratas dar labiau išsiplėtė: šiuo GP imta va-

dinti ir žmonos brolio žmoną bei (traukiantis iš vartosenos *móšai*) vyro seserį (plg. DLKŽ 793). Tai reiškė, kad žodis imtas suvokti kaip GP, tinkantis visoms kalbančiojo asmens kartos vedybų giminaitėms. Sereiskis *svainę* nurodė ne tik kaip r. *свояченица* (sестра жены), bet ir kaip r. *свойственница* atitikmenį (Ser); rusų *свойственница* „vedybų giminaitė“ ekvivalentu *svainė* laikoma ir BŽ 505. Šia prasme reikšme *svainę* teikė vartoti ir Salys (l. c. 32). Deja, gyvojoje kalboje visomis minėtomis reikšmėmis bene populiariesni skoliniai *švogerka*, *švėgerkė* ir kt. (LKŽ kartotekoje su *svaine* tėra vos vienas kitas pavyzdys iš tarmių).

Savo kilme *svainė* (resp. la. *svaine*) neatskiriama nuo lie. *svainis* (resp. la. *svainis*) „žmonos sesers vyras“, „sesers vyras“. Plačiau apie visus šiuos žodžius žr. toliau. Čia tik paminėsime, kad lie. *svainė* (resp. la. *svaine*) turi semantinį ekvivalentą slavų kalbose – tai sl. **svbstь* „žmonos sesuo“⁹ (plg. s.r. *свeсть*, r. trm. *свeсть* „свояченица, жeнина сeстра“, s. le. *świeść* „siostra meža albo żony“, slov. *svâst*, *svêst*, srb. *свâст*, *свâсту*, blg. *свêстка* „сестра жeны“ ir kt. – Brückner 537, Трубачёв 140). Kilmės požiūriu šiuos rytų baltų ir slavų žmonos sesers pavadinimus sieja jų ryšys su indoeuropiečių įvardiniu kamieniu **sue-*; šiaipjau darybiškai šie panašios motyvacijos žodžiai yra skirtingi, susiformavę nepriklausomai vienas nuo kito.

2.2. Senųjų žodynų autoriai, pradedant Sirvydu, sesers vyrui žymėti vartojo **ženta**¹⁰. Nuo 17–18 a. rašytiniuose šaltiniuose šia reikšme pasirodo *svainis*, plg.: *Schwester Mann Swainis* Lex 78^a; *Schwester Mann Swainis*, iô. M. C II 527; *Schwester Mañ Swainis* Q 474; taip pat plg. R II 322, 319; MŽ 432; N, K, J, Koss, Sut. Retes-

⁹ Sl. **svbstь* mėginta skaidyti įvairiai: **svbs-tj* (Meillet) **svb-stb* (Iljinskis). Trubačiovas, atmesdamas Iljinskio siūlymą *-stb* aiškinti kaip žodžio **st(h)ā* „stovėti“ nuotrupą (atseit, **svb-stb* – „состоящая в свойстве“), siūlo **svbstь* laikyti abstraktinės kilmės žodžiu: kadaise jis gal reiškęs „принадлежность к своим, свойство“; vėliau jo reikšmė perkelta konkrečiai giminaitėi (žmonos seseriai) – Трубачёв 140. Jei šis aiškinimas teisingas, darybos formanto požiūriu **svbstь* būtų galima gretinti su vėlesniu lie. *sāvastis*, plg.: *Vyras su žmona ne giminystės ale savastis* Trgn; *Savastis kai kada geriau, kaip giminystė* Trgn (LKŽ II 241).

¹⁰ Plg.: *Swágier* / *Sororius* / *žintas* SD³ ... Ne tik „dukters vyro“, bet ir „sesers vyro“ („Schwager. Schwestermann“) reikšme *žentas* buvo pažįstamas ir Milkui (plg. MŽ II 432), Neselmanui bei Kuršaičiui (pastarieji šį dvireikšmiškumą komentuoja taip: jei vyras gyvendavęs žmonos namuose, *žentu* jį vadinę ne tik žmonos tėvai, bet ir jos broliai bei seserys). Abiem minėtosiomis reikšmėmis vartoti ir kitų kalbų žento atitikmenys – sl. *zety*, gr. γαμβρός lo. *gener*; net ir visai kitą šaknį turintis s. a. *āđum* (plg. vok. *Eidam* „žentas“) „apima“ tiek „dukters vyro“, tiek „sesers vyro“ reikšmę (Szemerényi 69). Tai verčia manyti, kad minėtasis žento pavadinimų dvireikšmiškumas – savotiška semantinė universalija. „Sesers vyro“ reikšmė, kad ir būdama antrinė, turėtų siekti gana tolimus laikus – gal net vėlyvąjį indoeuropiečių prokalbės periodą (plg. Friedrich P. 1966: 14). Dabartinėje lietuvių kalboje *žentas* vartojamas jau tik kaip dukters vyro pavadinimas; „sesers vyro“ reikšme jis galėtų būti užsilikęs nebent kur tarmėse (bet atitinkamų duomenų rasti nepavyko).

nė forma – *sváinius*, *-iaus* – šia reikšme pažįstama iš R II 319, MŽ II 428, N, K, II 173^b. Šį sesers vyro pavadinimą randame ir tautosakoje, plg.: *Ei tu svájni, tu žmogžuda, ne tvók mus sesélès* JD (N 460). Latviškasis *sváinio* atitikmuo – la. *svainis* – šalia kitų reikšmių taip pat turi ir „sesers vyro“ reikšmę – plg. ME III 1141. Vis dėlto senųjų raštų duomenys verčia manyti, kad lietuvių kalboje *sváinis* tebuvo gretiminis sesers vyro pavadinimas šalia senojo *žénto*. Plg., pavyzdžiui, Ruigio žodyno išrašą: *Schwester Mann žéntas, to, m., Swáinis, nio m.* (R II 322). Vokiečių GP-ui *Schwager* Pretorijus nurodė keturis lietuviškus atitikmenis: *svainį, dieverį, laigoną, žentą*; *žentas* pateiktas „sesers vyro“, o *svainis* – „žmonos sesers vyro“ reikšme (plg. C II 508). Šioji pastaroji reikšmė ir laikytina seniausia *sváinio* reikšme.

2.3. Ne vienoje indoeuropiečių kalboje esama (ar būta) specialaus pavadinimo seserų vyrų tarpusavio giminystei nusakyti; tų žodžių vienaskaitinės formos reikšmė – „žmonos sesers vyras“ (plg. Szemerényi 92)¹¹. Seserų vyrų giminystę svarbia laikė ir rytų baltai – tą rodo ir atitinkamų specialių pavadinimų buvimas šiose kalbose. Lietuvių kalboje seserų vyrai tarpusavyje vadinosi *sváiniais* (plg.: *Mudvieju pačios tikros seserys, vadinasi, mudu svainiai* (Šunskai) LKŽ kart.). Lie. *sváinis* (retesnė lytis – *sváinius*, *-iaus* – K, II 173, MŽ II 428) „žmonos sesers vyras“ pažįstamas pirmiausia iš buvusio Karaliaučiaus archyvo 17–18 a. rankraštinių žodynų (plg. *Weibes Schwester Mann Swainis* Lex 104; *Weibs Schwester Mann. Swainis, ió.* C II 938. *Weibes Schwester Mañ Swainis* Q 612); visur jis įrašytas sykiu su kitais artimiausių vyro vedybų giminaičių (*affines*) – žmonos tėvo ir motinos, brolio bei sesers – pavadinimais. Šia reikšme *svainis* užfiksuotas ir MŽ II 227, R II 171, K, N. Iš 17–19 a. raštų jis pažįstamas ir „sesers vyro“ (paliudytas gana plačiai; šaltiniai tie patys – žr. anksčiau), „žmonos brolio“¹² ir „vyro brolio“¹³ reikšmėmis

¹¹ Remdamasis s. isl. *svilar* „seserų vyrai“ ir gr. *ἀέλιοι, εἰλιονες* „t. p.“, O. Szemerényi net mėgina sąvokos „žmonos sesers vyras“ pavadinimą rekonstruoti pirmykštei indoeuropiečių GP sistemai: jo prolytė esanti ide. **sweliyo(n)-* (Szemerényi 92–93). Šis mėginimas, beje, yra gana vienišas: paprastai sąvoka „žmonos sesers vyras“ į indoeuropiečių GP sistemą (apimančią, kaip manoma, beveik ištiesai tik žmonos vedybų giminaičius (*affines* žmonos akimis) neįjungiamo – plg. Friedrich P. 1966: 10t., Гамкрелидзе-Иванов 761–763.

¹² Plg.: *Schwager. Swainis. Laigons* Q 468 (dar plg. Ser, Salys...). Šioji *svainio* reikšmė matyti ir iš jo priesaginių vedinių *svainėnas* „pačios brolio sūnus“, *svainėnė* „pačios brolio duktė“ rš. (LKŽ kart.).

¹³ Plg. BB Moz 25, 7; R II 319; MŽ II 428; taip pat žr. Salys² 32, DLKŽ. J. Palionis (LLK 213), pateikdamas *svainį* ir *svainę* iš BB V Moz 25, 7, jų reikšme nurodo „žmonos brolių“ ir „žmonos ar vyro seserį“. Matyt, turėta galvoje dabartinės kalbos vartosena, nes nurodytojoje biblijos vietoje tekalbama apie vyro brolio ir brolio žmonos santykius.

(pastarosiomis dvejomis – tik vienur kitur). Gyvojoje kalboje *svainis* ir jo moteriškasis atitikmuo *svainė* „žmonos sesuo“ plačiausiai vartoti Rytų Lietuvoje ir Užnemunėje (plg. Salys² 31); Mažojoje Lietuvoje jau Kuršaičio laikais jie buvo išstumti skolintinių pavadinimų. Kuršaitis, iš gimtosios tarmės *svainio* nepažinodamas, kirčiavo jį tvirtagališkai. K. Būga, remdamasis rytų aukštaičių tarmių duomenimis ir latviškojo atitikmens (plg. la. *svāinis* „žmonos sesers vyras“, „sesers vyras“, „žmonos brolis“ – ME III 1141) kirčiavimu, rekonstravo taisyklingąjį tvirtapradį *svainio* kirčiavimą (plg. Būga RR I 318).

Dabar *svāinis*, -ė gyvojoje kalboje reti; jų reikšmėmis plačiai įsigalėję skoliniai *švogėris*, *švogrius* ir kt.

Lie. *svāinis*, *svāinė* ir la. *svāinis*, *svāine* turi įvardinę šaknį, gryniausiu pavidalu išlaikytą prūsų įvardyje *swais* „sein“ (ir „der Seine“), pratęsiančiame indoeuropiečių įvardinį kamieną ide. **sue-* (plg. Skardžius ŽD 222, Fraenkel LEW 947; ryšį su ide. **sue-* pripažįsta ir kiti tyrinėtojai, plg. Трубачёв 139–141, Szemerényi 94). Pačiose rytų baltų kalbose, be būdvardžio *sāvas*, -à, artimiausias šių GP-ų giminaitis yra socialinis terminas *svēčias* (la. *svēšs* „fremd; Gast“), kurio senoji reikšmė buvo „savas (ne priešas) žmogus“ – plg. *svetystà* „giminystė“ (plg. Karaciejus dis. rankr., p. 68). Kitose indoeuropiečių kalbose tiksliausi kalbamųjų GP-ų atliepiniai yra germanų žodžiai: s.v.a. *swein* „Diener, Hirt“ (eigentlich: „der Angehörige“ (saviškis) – ME III 1141), *ge(swiō)* „Schwestermann, Bruder der Frau“, s. isl. *sweinn* „Knäblein, Bursche, Diener“, s. saksų *Swēn* „Schweinehirt“ – Trautmann Wb 295, Būga RR III 318 (KS 166), Fraenkel LEW 947–948. Tolimesni (tos pat įvardinės šaknies, bet kitos priesagos) yra r. *своѣк* „муж сестры жены“, s. le. *swak*, *szwak* „szwagier“, le. *swak* „своѣк“, luž. *swak* „Schwager“, slov. *svák*, *sváko* „муж тётки“, serb. *свак* „муж сестры жены“, blg. *своѣк*, *свѣко* „муж сестры“ (Трубачёв 140–141); dar tolimesnis yra sl. **svьstь* „žmonos sesuo“ (s.r. *свѣсть*, r. trm. *свѣсть* ir kt., žr. aukščiau). E. Fraenkeliu lie. -la. *svainis*, -ė bendrąja prolyte laiko **svoini* : ide. **seu-* (gal *sue?*), **se-* „der Eigene, der zur Familie gehörige“. Darybiniu požiūriu kamienas, kuriuo remiasi germanų formos, siūlomas gretinti su het. *kaena-* „Verschwägerter, Verwandter“, „das von „ich“ – deiktischem **ki* „dieser, hier“ abzuleiten ist“ – Fraenkel LEW 947–948. Truputį kitaip *svainio* kilmę aiškino Būga, plg.: „*Svāinis*, *svāinė* происходят от прилагательного **svāinas* „свой“ = и.-е. **svoi-no-* : др – в.-н. *swein* „Кнеcht“ [...] Форма *svāinis* „своѣк“ так относится к **svāinas* „свой“, как [...] *júodis* „животное чёрной масти“ к *júodas* „чёрный“ – Būga RR I 318. Išeitų, kad *svāinis*, -ė – ne tiesioginiai indoeuropiečių prokalbės veldiniai

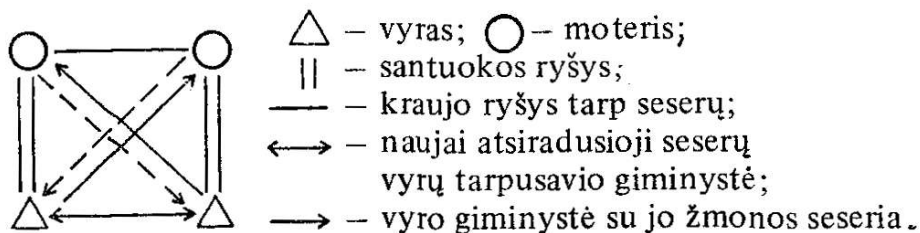
(iš ide. **suoī-ni*), o seni pačių baltų dariniai iš paveldėtojo **suoī-no* (resp. lie. **svainas*) „savas, saviškis (artimas, šeimai priklausantis?)“. Šitoks kalbamųjų GP-ų atsiradimo kelias visai įmanomas; abejoti tokia jų kilmės galimybe vien dėl to, kad būdvardis *svainas*, -a „savas, artimas nėra dokumentiškai paliudytas, o lie.-la. *svainis*, -ė atliepiniai germanų ir slavų kalbose turi „konkrečią reikšmę“¹⁴, atrodo, nėra rimto pagrindo: juk cituotųjų germanų žodžių (formaliųjų *svainio* atliepinių) reikšmės „tarnas“, „piemuo“, „svainis“ gali būti nepriklausomai (jau vietinėje tų kalbų dirvoje) susiformavusios iš paveldėtojo **suoī-n-(o)*; akivaizdu, kad pirmą kartą tų lyčių reikšmė turėjo būti „saviškis“, „savas“: iš jos dėsningai galėjo išsriedėti tiek giminytę, tiek socialinę („šeimynykščių“) padėtį („tarnas“, „bernas“) nusakantios reikšmės. Na, o jau gretinant slavų ir baltų minėtuosius GP-us, tikslingiausia kalbėti „только об общем использовании индоевропейского [местоименного = *R. B.*] корня, в то время как образование происходило независимо, аналогичным путём в различных языках“ – Трубачёв 140. Taigi neatsižvelgti į Būgos iškeltąjį aiškinimą, pagal kurį lie.-la. *svainis*, -ė būtų seni pačių baltų dariniai, turbūt nevertėtų.

O. Szemerényi, svarstydamas s.isl. *svilar* ir gr. ἀέλιοι, εἰλιονες „seserų vyrai“ kilmės iš ide. **sue-* galimybę, kategoriškai jos neatmeta (tada tai būtų tolimi *svainio* giminaičiai), bet užsimena, kad ryšys tarp sąvokų „savas“ ir „žmonos sesers vyras“ jam atrodo per daug tolimas (motyvacija „saviškis“ žmonos sesers vyro pavadinimui esanti pernelyg neapibrėžta – Szemerényi 93). Iš tiesų šitokio atitinkamų GP-ų nominacijos pagrindo parinkimas neturėtų stebinti: juk, pasak Trubačiovo, „производные от индоевропейского местоименного корня **sue-* „свой“... являются... наиболее характерными названиями свойства, так как определяют лиц, породнившихся через брак родичей, как своих“ (p. 140). Pažymėtina, kad šitokią motyvaciją turi ne tik „žmonos sesers vyras“, bet ir „žmonos sesers“ (lie.-la. *svainė*, sl. **svbstv*), „sesers vyras“ (blg. *сво́як*, *сва́ко*, lie.-la. *svainis* ir kt.) ir kitų artimesnių kalbančiojo asmens kartos (bei jo brolių ir seserų kartos) vedybų GP-ai. Kita vertus, tiek slavų, tiek baltų kalbose galima išskirti ištisas vedybų GP-ų, besiremiančių ide. **sue-* refleksų variantais ir susidariu-

¹⁴ Šitaip mąsto J. Karaciejus, plg.: „Tačiau K. Būgos nuomone [= dėl *svainio* kilmės – *R. B.*] galima ir abejoti, nes vargu ar baltai kada nors *svainas* vartojo tokia apibendrinta reikšme „savas“, juo labiau, kad jis [= t. y. *svainis* – *R. B.*] neatsiejamas nuo kitų ide. kalbų pavyzdžių, turinčių paprastai konkrečią reikšmę, plg. s. isl. *sweinn* „Knäblein, Knabe, Bursche, Diener“, s. sak. *swen* „Schweinehirt“ bei kitą priesagą turinčių slavų kalbų pavyzdžius: rus. *сво́як* „муж сестры жены“ ...“ ir t. t. Toliau rašoma, kad Fraenkelis, kildindamas lie.-la. *svainis* iš ide. **suoī-ni-*, elgiasi atsargiau. – Karaciejus 1986 : 66.

sių skirtingu laiku, serijas. Plg. sl. *своѣк*. (: **svo-*, **svojo*), **svbstb* (: **svb-*), sl. *svatb* „giminaitis“ (: **suā*) – Трубачёв 141 t.); lietuvių kalbos tarmėse apstu *sav-* (<ide. **sue*) šaknies žodžių, žyminčių giminystę (dažnai – vedybinę), plg.: *Vyriškas, vedęs moterį, randas saviškiu gentėms savo P; saviškystė yra tai gentysta, paeinanti iš moterystės P* (LKŽ XII 260); *Vyras su žmona ne giminystė, ale savastis* Trgn (LKŽ XII 241); *Seniau buvom nė nepažįstami, o dabar suėjom į savybę* Pg; *Tavo tėvas man savybė* Vrn; *Jau čia tavo savybės buvusios – trečias vanduo nuo kisieliaus* LKŽ XII 249–250; *savýbinis, saváitis, -ė, savúotinis, savùitinis, savýnas, saviškis* – „giminaitis“¹⁵, *savuõtė* „giminė, artimieji“ (LKŽ XII); dar plg. veiksmazodžius *savóitis, pasisavóti, prisisavóti* „(pa)daryti savą (išsirinkti vedyboms)“ (*Jau jos pasisavotos* (ištekėjusios) Jrb, *Vaikesas savojas sau mergesą, su kuria nori žanytis J; prisisavojo mergelė bernelį J*), *įsāvinti, pasāvinti* „įsūnyti ar įdukrinti“ M. Valanč, MŽ, S. Stan. (LKŽ XII). Latviai turi tos pačios šaknies *savinieks* „ein Angehöriger“, *savietis* „ein Angehöriger, Verwandter“ (ME III). Šaknį *svet-* (plg. sl. **svatb*) turi lie. *svetysta* „giminystė“ (Трубачёв 143, Karaciejus 66). Visi šie žodžiai iš esmės yra tos pat semantinės prigimties, kaip ir lie.-la. *svainis, -ė*; kad ir būdami neseni dariniai, jie geriau iliustruoja pačią tendenciją artimųjų (dažnai vedybų giminaičių) pavadinimus sieti su „savas“.

2.4. Senoji *sváinio* reikšmė – „žmonos sesers vyras“, *sváinės* – „žmonos sesuo“. Tačiau jau 17–18 a. rankraštiniuose Prūsų Lietuvos žodynuose *sváinis* plačiai plačias liudytas ir „sesers vyro“ reikšme, tuo pačiu tapdamas senojo *žėnto* sinonimu. Šios trys reikšmės visoje *svainio, -ės* reikšmių sistemoje išsiskiria tiek sutampančia metrika, tiek apskritai liudijimo platumu. Tai leidžia manyti, kad 17–18 a. žodynuose užfiksuotoje epochoje *svainiais* ir *svainėmis* (t. y. „saviškiais“) pirmiausia vadinosi visi per seserų vedybas kylančios giminystės nariai: *sváiniais* tarpusavy vadinosi seserų vyrai; jų žmonos viena kitos vyrą (t. y. savo sesers vyrą) taip pat vadino *sváiniu*; vyrai savo žmonos seserį vadino *sváine*. Plg. schemą:

Pastaba: punktyrinė linija žymi antrinės kilmės santykį (reikšmė „sesers vyras“ yra antrinė).

¹⁵ Dar galima būtų paminėti iš Lazūnų pažįstamą *savėkas, -ė* „giminaitis“ (LKŽ XII 244), bet šis GP veikiausiai yra nusižiūrėtas iš r, *своѣк* (plg. priesagą).

Atmetus kraujo giminystės ryšį tarp seserų ir santuokos ryšį tarp vyro ir žmonos, lieka dviejų tipų vedybų giminystės santykiai – (\leftrightarrow) ir (\rightsquigarrow), atitinkantys dvejetaines konversines opozicijas:

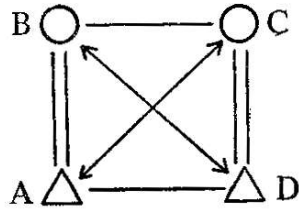
1) „žmonos sesers vyras“
<i>sváinis</i>	:	„žmonos sesers vyras“
<i>sváinis</i>
2) žmonos sesuo
<i>sváinė</i>	:	sesers vyras
<i>sváinis</i>

Schemaje pavaizduotasis giminystės santykių „keturkampis“ primena jenčių giminystės santykių schemą: jenčių (brolių žmonių) giminystės pamatuose glūdi brolystės santykis, o svainių (seserų vyrų) giminystė paremta seserystės santykiu. Atrodo, kad „sesers vyro“ reikšmė *svainį* vartojo pirmiausia moterys¹⁶ – matyt, perėmė savo vyrų vartojamą žodį (juk tas pats asmuo, kuris moters sutuoktiniui yra „žmonos sesers vyras“ (t. y. *svainis*), moteriai bus „sesers vyras“). Dėl reikšmės perkėlimo mechanizmo plg. *jentė* „vyro brolio žmona“ → „brolio žmona“.

Kaip ir *jentė*, *svainis* yra „abipusis“ terminas (seserų vyrai vienas kitą vadina vienodai). Tik šiuo atveju tos pačios šaknies žodžiu priešingi giminystės santykio dalyviai (konversinių opozicijų „nariai“) vienas kitą vadina net ir būdami skirtingų lyčių, plg. *sváinė* „žmonos sesuo“ : *sváinis* „sesers vyras“. Lietuvių kalbos vedybų GP sistemoje tokio tipo terminai buvo naujovė. Jų atsiradimas sukėlė virtualią tolimesnių semantinių GP sistemos poslinkių. Būdamas patogus (tinka žymėti priešingiems giminystės santykio „dalyviams“, net jei jie skirtingų lyčių), *svainis*, -ė iš seserų šeimų giminystės ima skverbtis ir į kitas vedybų giminystės santykių sferas, tuo pačiu įgydamas naujų reikšmių, paliudytų 17–19 a. pr. raštuose: *sváinis* – „vyro brolio“, „žmonos brolio“; *sváinė* – „brolio žmonos“. Šioms reikšmėms atsirasti veikiausiai bus padėję vadinamieji dvigubos giminystės santykiai. Antai svainės semantinį pokytį „žmonos sesuo“ → „brolio žmona“ ypač lengva suprasti, įsivaizdavus situaciją, kai du broliai veda merginas, kurios viena kitai – seserys (t. y. seserų vyrai tarpusavy yra broliai). Tokiu atveju „žmonos sesuo“ = „brolio žmona“ (tas pats asmuo kalbančiajam asmeniui tampa dvigubu giminaičiu). Tokių vedybų pasitaikydavo ne taip jau retai, plg.: *mes du broliukai seserkuopiukai lankoj šienelį*

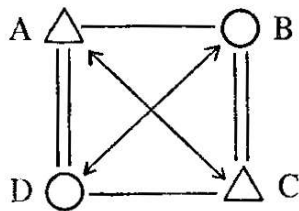
¹⁶ Konkrečių įrodymų, patvirtinančių šią prielaidą, nėra. Tačiau labai galimas daiktas, kad tarp žodžių *žentas* „sesers vyras“ ir *svainis* „sesers vyras“ kadaise yra buvusi papildomoji distribucija: *žentas* buvo universalus moters artimųjų (tėvų, brolių, seserų) vartojamas jos vyro pavadinimas; *sváiniu* sesers vyrą pirmiausia vadino kiekviena ištekėjusių seserų. Ilgainiui „sesers vyro“ reikšmė šiam žodžiui galėjo prigyti ir nepriklausomai nuo kalbančiojo asmens lyties: *sváinis* daugeliu atvejų galėjo atrodyti parankesnis „sesers vyrui“ žymėti, nei skirtingų kartų giminaičius apimantis dvireikšmis *žentas* (plg. *žentas* „dukters vyras“ ir „sesers vyras“).

pjovēm (d.) (Jd) LKŽ XII 438 (Čia *seserkuopiai* – „svainiai, vedę seseris“, žr. 25-tą išnašą). Dar plg. latvių kalbos duomenis: „*paši brāji svaini* (Druw.), sagt man von Brüdern, die (nicht ihre!) Schwestern geheiratet haben“ – ME III 1141. Aprašytąją situaciją vertinant moters akimis, vėl kyla dviguba giminystė: „sesers vyras“ = „vyro brolis“. Šitaip atsiranda svainio semantinis poslinkis „sesers vyras“ → „vyro brolis“ (pastaroji reikšmė pažįstama iš BB). Plg. schema:

B–C – seserys; A–D – broliai. A požiūriu, C yra jam ir žmonos sesuo, ir brolio žmona; D požiūriu, tokią pat dvigubą giminystę jo atžvilgiu įkūnija B. C požiūriu, A jai yra ir vyro brolis, ir sesers vyras; tokia pat ir B→D tarpusavio giminystė.

Jeigu vienos šeimos brolis ir sesuo „įmainais“ susituokia su kitos šeimos seseria ir broliu (vyriškis A veda merginą D, kurios brolis C susituokia su vyriškio A seseria B), atsiranda kitokio tipo dviguba giminystė: „sesers vyras“ = „žmonos brolis“; *svainis* šalia senosios „sesers vyro“ reikšmės lengvai įgyja „žmonos brolio“ reikšmę. Plg. schema:

A požiūriu, C jam yra ir sesers vyras, ir žmonos brolis.

Iš moters pozicijų taip pat turėsime dvigubą giminystę: vyro sesuo = brolio žmona. Brolio žmonos reikšmė *svainę* galėjo imti vartoti ir moterys; vėliau šis pavadinimas galėjo būti perkeltas ir vyro seseriai.

Ilgainiui naujosios *svainio* ir *svainės* reikšmės, kilusios iš aprašytųjų dvigubų – brolystės ir seserystės santykiu paremtų – vedybų giminystės santykių, galėjo būti imtos vartoti ir plačiau, normalios (nedvigubos) svaininės giminystės atvejais. Šitaip *svainis* ir *svainė* pamažu stūmė senuosius ego kartos vedybų giminaičių pavadinimus (konversinių opozicijų narius). Plg.:

kilmų kryptis
 dominuojanti

I

SESERS VYRAS	:	:	ŽMONOS BROLIS	šaltiniai
<i>žentas</i>	:	:	<i>laigonas</i>	SD
BROLIO ŽMONA	:	:	VYRO BROLIS	
<i>marti</i>	:	:	<i>dieveris</i>	BB

II

SESERS VYRAS	:	:	ŽMONOS BROLIS	šaltiniai
<i>svainis</i> (šalia <i>žento</i> – C II 508)	:	:	<i>laigonas</i>	Lex, C, Q, J
BROLIO ŽMONA	:	:	VYRO BROLIS	
<i>svainė</i> (BB, R, MŽ)	:	:	<i>dieveris</i> BB	BB, R, MŽ

III

SESERS VYRAS	:	:	ŽMONOS BROLIS	šaltiniai
<i>svainis</i> Q	:	:	<i>svainis</i> (šalia <i>laigons</i>) Q	Q
BROLIO ŽMONA	:	:	VYRO BROLIS	
<i>svainė</i> BB	:	:	<i>svainis</i> BB, R, MŽ, K	BB, R, MŽ, K

Kaip matyti iš lentelės, opozicines sąvokas „sesers vyras“ ir „žmonos brolis“ Sirvydas žymėjo tik supletyviškai (*žentas* : *laigonas*), o vadinamajame Krauzės žodyne, rašytame 18 a.p.p.¹⁷, abiem šioms sąvokoms jau turimas „abipusis“ terminas *svainis*¹⁸. Opozicinę sąvokų porą „brolio žmona“ : „vyro brolis“ jau

¹⁷ Plg. Drotvinas V. Kada parašytas vadinamasis Krauzės žodynas. *Baltistica*, 1984. XX(2). P. 166.

¹⁸ Pavartotas kaip v. *Schwager* atitikmuo sykiu su *laigonas* – Q 468.

Bretkūnas žymėjo dvejopai: supletyviškai (*marti* : *dieveris*) ir vienos šaknies žodžiais (*svainė* : *svainis*).

Aišku, pateiktasis kalbančiojo asmens kartos vedybų giminaičių pavadinimų raidos vaizdas tėra apytikris, schematiškas. Įvairūs poslinkiai vyko ne visur vienu metu; kitimų rezultatai ne visur vienodai įsitvirtino. (Antai *laigonas* visiškai išnyko, o *dieveris* tarmėse senesnių žmonių ir dabar tebevertojamas; *marti* dalyje tarmių „brolio žmonos“ reikšme tebeturima ir dabar). Remiantis 16–17–19 a. šaltiniuose plačiausiai paliudytomis *svainio* ir *svainės* reikšmėmis, čia tesiekta parodyti pačią bendriausią ego kartos vedybų giminaičių pavadinimų raidos tendenciją. Ją galima būtų nusakyti taip: ego kartos vedybų giminystės pavadinimų „posistemė“ palaipsniui kito iš senovės paveldėto supletyvizmo nykimo linkme; senuosius specialiuosius konversinių giminystės sąvokų pavadinimus stūmė *svainis*, *-ė*. Paties *svainio* (*-ės*) semantinė raida būtų tokia: įgiję giminystės pavadinimo „rangą“, šie žodžiai iš pradžių turėjo visiškai apibrėžtas reikšmes (*svainis* – „žmonos sesers vyro“, *svainė* „žmonos sesers“) ir vartoti veikiausiai tik iš vyro pozicijų (ego – vyriškos lyties asmuo). Kai moterys savo sesers vyrą irgi ima vadinti *svainiu*, *svainis*, *-ė* virsta apskritai seserų šeimų giminystę nusakančiais žodžiais. Šie svainių santykiai iš esmės remiasi kraujo giminystės santykių forma – seserystės ryšiu. Vėliau, padedant ekstralingvistiniams veiksniams (aprašytiems dvigubos vedybų giminystės santykiams, kylantiems iš brolių ir seserų „lygiagrečių“¹⁹ bei „kryžminių“²⁰ (įmaininių) vedybų), šie GP-ai įsiskverbia net į didžiąją patriarchalinę (neišsidalijusiąją) šeimą ir, žymėdami „vyro brolių“ bei „brolio žmoną“, ima konkuruoti su senaisiais šių sąvokų pavadinimais *dieveris*, *marti*. Galiausiai *svainio*, *-ės* reikšmių ratas tiek išsiplėčia, kad jie ima tikti visiems kalbančiojo asmens kartos vedybų giminaičiams²¹, paties kalbančiojo asmens (ego) lyties požymis tampa nerelevantinis. Barono ir Seireiskio žodynuose *svainis*, *-ė* jau pateikiami kaip „vedybų giminaitį (-ę)“ reiškiančių žodžių r. *свойственник*, *-ица* atitikmenys. Šia reikšme (vok. *Verschwägerte*, r. *свойственник*, *свойственница*) kalbamuosius žodžius teikia vartoti ir A. Salys (Salys² 32).

Šitaip atrodytų bendroji *svainio*, *-ės* semantinės raidos perspektyva. Iš tiesų, kaip žinoma, praktiškai šie žodžiai gyvojoje kalboje visuotinai neišgalėjo – juos nukonkuravo skolintiniai GP-ai *švogeris*, *švogrius*, *švogerka* (ir kiti jų variantai). Gali pasirodyti, kad būtent tų germaniškos kilmės skolinių, atėjusių daugiausia per lenkų ir baltarusių kalbas, įsigalėjimas ir sukėlė kalbėtąjį semantinį perversmą lietuvių kalbos vedybų GP sistemoje (atsisakyta iš senovės paveldėto supletyvinio giminai-

¹⁹ Brolių pora veda kitos šeimos seserų porą.

²⁰ Brolis ir sesuo „kryžmai“ (įmainais) susituokia su kitos šeimos broliu ir seseria.

²¹ Plg. DLKŽ.

čių nusakymo būdo; pavadinant ego kartos vedybų giminaičius, nebeatsižvelgiama į paties ego lytį). Kad taip nėra, nesunku įsitikinti: minėtieji skoliniai mūsų raštuose ėmė rodytis tik 17 a., tuo tarpu *svainį* ir *svainę* daugiareikšmiškai vartojo jau Bretkūnas. Galima nebent kalbėti apie šiokią tokią bendrą gretimų germanų ir slavų kalbų atitinkamų giminaičių žymėjimo tradicijos įtaką, analogijos veikimą. Vis dėlto reikia manyti, kad dirvą minėtiesiems lietuvių kalbos vedybų GP sistemos semantiniams poslinkiams išpurenos abipusis GP-as *svainis*; jo reikšmių sistema galėjo imti plėstis kad ir dėl aprašytųjų dvigubos giminystės atvejų poveikio. *Švoģeris*, *švoģerka* ir kiti šių skolinių variantai atėjo jau į *svainio*, *-ės* pradėtą „klibinti“ lietuvių vedybų GP-ų sistemą.

3. Loginiu (struktūriniu) požiūriu sąvokos „žmonos brolio žmona“ ir „vyro sesers vyras“ yra visiškai lygiavertės sąvokoms „vyro brolio žmona“ ir „žmonos sesers vyras“: abi sąvokų poros išreiškia III laipsnio CAC²² tipo vedybų giminystę. Tačiau sugretinę šias giminystės sąvokas jų lingvistiinės raiškos požiūriu, pamatysime, kad kalbos vartotojų sąmonėje jos toli gražu nebuvo lygiavertės. Pirma, senų neišvestinių (synchroniniu požiūriu) specialių pavadinimų teturi „vyro brolio žmona“ (*jentė*) ir „žmonos sesers vyras“ (*svainis*); palyginti su šiais žodžiais, antrosios sąvokų poros pavadinimai *laigonienė*²³ (ir gal *svainienė*, *švoģerienė*) bei *mošėnas*²⁴ yra naujadarai; be to, jie menkliau ir paliudyti. Antra, „vyro brolio žmona“ ir „žmonos sesers vyras“ gali pasigirti apskritai didesniu pavadinimų inventoriu, plg. *marti*, *svainė*, *švoģrė*, *švoģerka* bei *svainis*, *seserkopys*²⁵, *švoģeris*, *švoģrius* (ir kiti variantai). Visa tai akivaizdžiai rodo, kad teisinė giminystės laipsnių hierarchija, būdama sukurta iš esmės loginiu pagrindu, iš tiesų nėra organizuojantis mūsų vedybų GP sistemos pradai (priešingu atveju visai neaišku, kodėl vyro brolio žmonai turėta specialus žodis, o žmonos brolio žmonai – ne). Reikia manyti, kad vienus

²² simboliu A (kilusiu iš a. affinal, affine) žymimi santuokos partneriai. Simboliu C (iš a. consanguineal, consanguine) žymimi kraujo giminaičiai. Simbolių kombinacija AC reiškia „santuokos partnerio kraujo giminaitį (-ę)“ ir pan. (Pasirenkant vedybų giminystės klasifikaciją bei simbolius remtasi amerikiečių antropologo, indoeuropiečių bei rusų GP-ų specialisto P. Frydricho darbu, plg. Friedrich P., 1964 : 145.)

²³ pažįstamas iš R, MŽ, K, A (1885.)

²⁴ plg. A (1885), DLKŽ (1954.)

²⁵ Tarmėse (beveik ištiesai Žemaičiuose) pažįstami liaudiniai ekspresyvūs *svainio* sinonimai *seserkopys* (Kv), *seseřkopis* (Šts, Als; pažinotas jau Juškos) „sesers vyras, svainis“, pl. *seseřkopiai* „svainiai, vedę seseris“ (plg. *Juk jie seseřkopiai: vienas paėmė Onikę, o antras Stasikę* Vdk). Šiuos šnekamosios kalbos darinius (dūrinius iš sesuo (acc. sg. *sėserį*) ir *kopti*) LKŽ pateikiame su pažyma vlg., vietomis, – matyt, dėl liaudies etimologijos – persidirbta į *seserkuopys* (Ar), pl. *seserkuopiai* (Skr, Rs, plg.: *Jiedu seserkuopiai: tas Aniulikes vedė* Rs; *Mes du broliukai seserkuopiukai lankoj šienelį pjovėm* (d.) Jd.) – LKŽ XII 438. Panašios vulgarios motyvacijos yra ir iš Šiaulių užrašytas dūriny *seserminis* (: *sesuō* (acc. *sėserį*), *minti*) „seserkopys, svainis“ (LKŽ XII 438).

giminaičius lingvistiškai išskiriant, o kitus „ignoruojant“, relevantišku laikytas ne tiek giminystės laipsnis (kaip kad jį suvokiame dabar), kiek realus socialinis tam tikro tipo giminaičio vaidmuo kalbančiojo asmens šeimos gyvenime; dar daugiau: tas giminaičio socialinis vaidmuo greičiausiai lėmė patį giminystės artumo – tolumą supratimą. Atspirties tašku laikyta didžioji patriarchalinė šeima. Jei prisiminsime patrilokalinį tos šeimos pobūdį, pasidarys visiškai aišku, kodėl vyro brolio žmona turėjo specialų pavadinimą, o žmonos brolio žmona ir vyro sesers vyras – ne: pastarieji gyvendavo atskirai (dažnai – toli) nuo kalbančiojo asmens šeimos ir ryšius, matyt, menkai tepalaikė; tuo tarpu brolių žmonos buvo vienos šeimos narės. Kita vertus, matėme, kad lietuviai greta brolių žmonių giminystės artima laikė ir seserų vyrų tarpusavio giminystę (iš čia – terminas *svainis* „žmonos sesers vyras“). Šitoks vienos lyties siblingų²⁶ sutuoktinių tarpusavio giminystės išskyrimas greičiausiai turi galias – senovinius giminystės santykius siekiančias – šaknis.

Pasikeitus šeimos struktūrai, visi šie – kadaise relevantiški buvę – socialiniai giminystės artumo kriterijai kalbos vartotojui nebetenka reikšmės: mažosios šeimos narių (ypač miestiečių) požiūriu tiek vyro brolio žmona, tiek žmonos brolio žmona, tiek vyro sesers vyras, tiek žmonos sesers vyras yra lygiaverčiai III laipsnio giminaičiai. Šitoks minėtųjų giminaičių socialinio vaidmens suvienodėjimas skatina atitinkamų giminystės sąvokų lingvistinės raiškos niveliaciją. Sustabdyti šį dėsningą socialinių santykių pagimdytą procesą sunku ir vargu ar yra prasmės. Visoms šioms sąvokoms žymėti gerai tiktų jau Salio teiktieji polisemiški *svainis* ir *svainė* – juo labiau, kad jų vidinė forma („saviškis“) tokiai vartosenai palanki. Jais dabar gali būti vadinami visi kalbančiojo asmens kartos vedybų giminaičiai (savotiški „vedybiniai“ brolių ir seserų analogai): 1) brolio ir sesers sutuoktiniai (II laipsnio giminystė, CA tipas), 2) sutuoktinio (-ės) brolis bei sesuo (II laipsnis, AC tipas); 3) sutuoktinio (-ės) brolių ir seserų sutuoktiniai (III laipsnis, ACA tipas). Bėda tik, kad gyvojoje kalboje *svainis* ir *svainė* nėra populiarūs. Kalbantieji giminaičiai vis dažniau nusakomi aprašomuoju būdu: imame vartoti gramozdiškus pagal vieną modelį sudarytus trižodžius terminus *žmonos brolio žmona*, *vyro sesers vyras* etc. Tokia vartoseną iš tiesų artima teisinei giminystės laipsnius nusakančių sąvokų sistemai. Panašūs junginiai dažnėja ir rusų bei lenkų kalbose²⁷. Bet sieti šitokių „aprašomųjų“ sudėtinių terminų atsiradimą ir senųjų GP-ų nykimą vien tik su universaliu kalbos ekonomijos principu, įžiūrint čia tikrą kalbos raidos „progresą“ (iš turimo nedidelio bazinių elementų skaičiaus pagal tam tikras taisykles sudėliojamos sudėtinių terminų kombinacijos neperkrauna atminties), kaip tai daroma kai kurių

²⁶ Terminas *siblings* įprastas užsienio GP tyrinėtojų darbuose; dažnėja jis ir tarybinių kalbininkų raštuose. Jis reiškia brolių arba seserį, t. y. šalutinės linijos pirmojo laipsnio tiesioginį kraujo giminaitį, nepriklausomai nuo jo lyties.

²⁷ Plg. Конопелько 147–148.

tyrinėtojų²⁸, yra paviršutiniška ir neistoriška. Minėtoji atskirų giminystės sąvokų lingvistinės raiškos niveliacija yra iš tiesų dėsningas procesas, bet jis pirmiausia siejamas ne su kokiomis universaliomis kalbos raidos tendencijomis, o su pačių giminystės santykių raidos rezultatais (konkrečiai – su šeimos tipo pasikeitimo pagimdyta atskirų vedybų giminaičių socialinių vaidmenų niveliacija). Koreliaciją tarp atskirų kalbų GP sistemose vykstančių pakitimų ir pačių giminystės santykių raidos procesų išvelgia daugelis giminystės pavadinimų tyrinėtojų – P. Friedrichas, Ruipérezas²⁹ ir kiti.

LITERATŪRA

- Brückner – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1985
- Būga R R – Būga K. Rinkiniai raštai. V., 1958–1961. T. 1–3.
- Fraenkel LEW – Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg; Göttingen, 1962–1965, Bd. 1–2.
- Friedrich P., 1964 – Friedrich P. Semantic structure and social structure: an instance from Russian // Explorations in cultural anthropology : Essays in honor of George Peter Murdock / Ed. by Ward H. Goodenough. New York, 1964. P. 131–166.
- Friedrich P., 1966 – Friedrich P. Proto-Indo-European kinship. – Ethnology, 1966, Vol. 5, Nr. 1. P. 1–36.
- Гамкрелидзе – Иванов – Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Тбилиси, 1984, т. I–II.
- Karaciejus 1986 – Karaciejus J. Iš lietuvių kalbos žodžių istorijos. Ženklas ir prasmė. V., 1986. P. 62–75.
- Karaciejus dis. rankr. – Karaciejus J. Lietuvių kalbos socialinių terminų istorija (dissertacijos rankraštis). V., 1983.
- Kazlauskas – Kazlauskas J. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. V., 1968.
- Конопелько – Конопелько Б. Русско-польские лексико-семантические отношения (на материале семантического поля со значением родства и отношений) // Acta universitatis wratislaviensis Nr. 452. Slavica wratislaviensia XVII. Wrocław, 1980.
- Мойсеев 1963 – Мойсеев А. И. Термины родства в современном русском языке // Филологические науки, 1963, № 3.
- Palionis LLK – Palionis J. Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a. V., 1967.
- Pokorny I E W – Pokorny J. Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch. Bern; München, 1959, Bd. 1–2.
- Ruipérez – Ruipérez G. Die strukturelle Umschichtung der Verwandtschaftsbezeichnungen im Deutschen : Ein Beitrag zur historischen Lexikologie, diachronen Semantik und Ethnolinguistik. Eine Veröff. in Verbindung mit der Inst. Germanistische Sprachwissenschaft der Philippe-Univ. Marburg / Lahn. Marburg, 1984.
- Salys² – Salys A. Mūsų gentivardžiai // Ženklas ir prasmė. V., 1986. P. 16–35.
- Skardžius Ž D – Skardžius P. Lietuvių kalbos žodžių daryba. V., 1943.

²⁸ Šitaip rašo, pavyzdžiui, gretinamojo lenkų bei rusų GP-ų semantikos tyrinėjimo autorė Bronislava Konopelko (plg. Конопелько. 1. c.)

²⁹ Žr. pateikiamą literatūrą.

Szemerényi – Szemerényi O. Studies in the kinship terminology of the Indo-European languages // „Textes et Mémoires“ Vol. VII. Varia. Acta Iranica. Leiden, 1977.

Szymczak – Szymczak M. Nazwy stopni pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego w historii i dialektach języka polskiego. Warszawa, 1966.

Trautmann Wb. – Trautmann R. Baltisch-Slavisches Wörterbuch. Göttingen, 1923.

Трубачёв – Трубачёв О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. М., 1959.

Zinkevičius LKIG I – Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. V., 1980. T. 1.